

Inventaris van het bouwkundig erfgoed Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Sint-Gillis

Korte schets van de de stedenbouwkundige ontwikkeling

Van 1840 tot nu

Stadhuis van Sint-Gillis, Maurice Van Meenenpl. 39.

Inhoudstafel

De verstedelijking van Sint-Gillis van 1840 tot 1914	2
Plan van de gemeente Sint-Gillis – ca 1840	2
Plan van Sint-Gillis - 1858.....	4
Plan van Sint-Gillis - ca 1880	4
Plan van Sint-Gillis - ca 1880	5
Plan van Sint-Gillis - 1902.....	6
De voltooiing van de gemeente in de jaren 1900.....	8
De evolutie van de randgemeente van 1914 tot nu	9
Bibliografie	11

Korte schets¹ van de stedenbouwkundige ontwikkeling van Sint-Gillis van 1840 tot nu.

Jaartal	1831	1846	1856	1866	1880	1890	1900
Inwoners	1.986	4.138	5.569	9.922	33.124	40.289	51.763
Jaartal	1910	1920	1930	1947	1961	1970	1975
Inwoners	63.140	64.814	64.116	61.396	55.101	55.055	51.995

De demografische ontwikkeling van Sint-Gillis van 1831 tot 1975²

De verstedelijking van Sint-Gillis van 1840 tot 1914

Vanaf 1850 ondergaan de dorpen in de onmiddellijke nabijheid van Brussel een ingrijpende verandering ondergaan. De snelle demografische groei, als gevolg van de Industriële Revolutie, doet de stad uit haar voegen barsten. De bevolking wijkt massaal uit naar de aangrenzende landelijke gemeentes. Op vijftig jaar tijd ontwikkelen zij zich tot volledig verstedelijkte randgemeentes. In Sint-Gillis bestaat de transformatie vooral uit de ontwikkeling van hoofdzakelijk woonwijken, eerst in het noorden (tussen 1860 en 1880) en later in het zuiden op de hoger gelegen delen (ca 1905). Deze evolutie kunnen we volgen aan de hand van een aantal plannen.

Plan van de gemeente Sint-Gillis – ca 1840

Tot 1840 is Sint-Gillis een landelijke gemeente³, doorkruist door een netwerk van kronkelende wegen met enkele boerderijen of groepjes huizen. De bebouwing concentreert zich hoofdzakelijk rond de oude dorpskern en strekt zich uit langs de oude steenwegen, tussen de huidige Bareel (C) en de Hallepoort (H). Het basischema waarop de straten zich in de toekomst zullen ontwikkelen is reeds aanwezig: de Waterloose- (B), Alsebergse- (A) en Vorstsesteenweg (F), de spoorweglijn (G) en de ringlanen (I) die de oude versterkingen van Brussel vervangen.

¹ Deze tekst biedt slechts een schematische voorstelling van de stedenbouwkundige ontwikkeling van Sint-Gillis na 1840. Hiermee willen wij de gebruiker een eerste overzicht bieden, in afwachting van de voltooiing van de inventaris van Sint-Gillis.

² Deze cijfers zijn afkomstig uit de tentoonstellingscatalogus: SMOLAR-MEYNART, A., STENGERS, J., *Het Gewest Brussel: van de oude dorpen tot de stad van nu*, Gemeentekrediet van België, Brussel, 1989 (Historische uitgaven, 16).

³ F.B., 272, 1991, pp. 328-356.

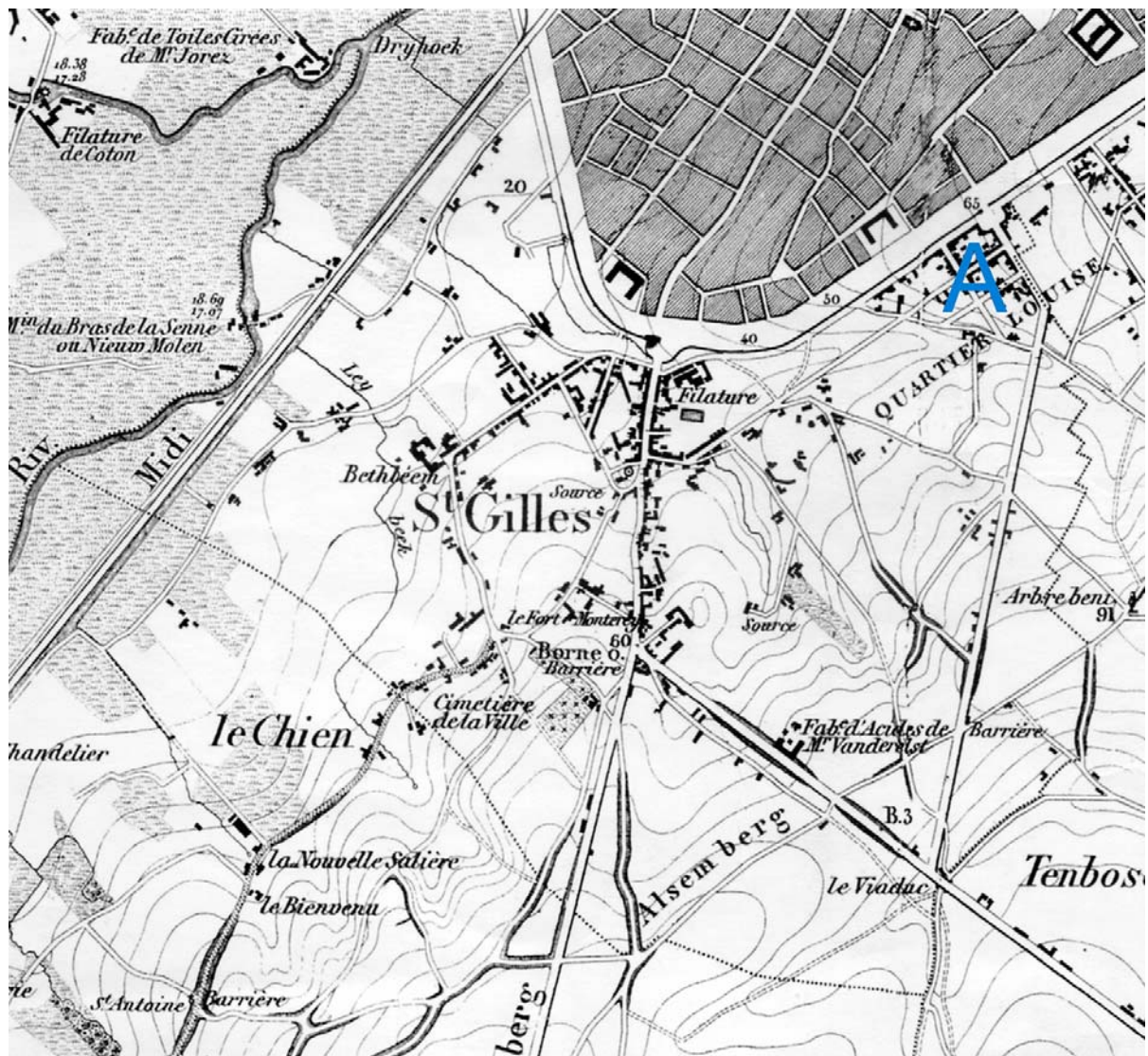
Naast de landelijke bebouwing die zonder enige vorm van planning tot ontwikkeling kwam, merken we op het plan van 1840 reeds de eerste elementen van een gestructureerde stedenbouwkundige ontwikkeling: de Louizapoort (J), ontworpen volgens de plannen van de stedenbouwkundige Charles Vanderstraeten en de Charleroisesteenweg (D), ingehuldigd in 1843.

Plan van de gemeente Sint-Gillis, ca 1840 (GASG/OW niet geklasseerd fonds).

Plan van Sint-Gillis - 1858

De gestructureerde stedenbouwkundige ontwikkeling van de gemeente start rond 1840, maar verloopt aanvankelijk nogal aarzelend. De verstedelijking beperkt zich hoofdzakelijk tot de kleine driehoek (A) die door de Bosquetstraat, het begin van de Louizalaan wordt gevormd. Binnen de driehoek worden zes bouwblokken van elkaar gescheiden door drie straten die elkaar loodrecht kruisen. Elders weet Sint-Gillis haar landelijk karakter tot ca 1860 te behouden.

Uittreksel van de *Carte topographie et hypsométrique de Bruxelles et ses environs* door J. Huvenne, gepubliceerd in 1858 (© COCOF).

Plan van Sint-Gillis - ca 1880

Vanaf de jaren 1860 komt de stedenbouwkundige ontwikkeling in een stroomversnelling. Tegen 1880 is de noordelijke helft van de gemeente langsheen de ringlanen bijna volgebouwd. Deze eerste grote bouwcampagne is, dankzij de toepassing van de heersende neoclassicistische stijl, gekenmerkt door een grote homogeniteit.

Plan van Sint-Gillis, ca 1880 (GASG/OW niet geklasseerd fonds).

Zij ontwikkelt zich rond drie kernen :

1. De oude dorpskern (E), heden de Centrumwijk, krijgt haar eerste gemeentehuis in 1864. In 1866 wordt de kerk heropgebouwd eveneens n.o.v. Victor Besme. De oude landelijke wegen worden rechtgetrokken en vele nieuwe straten worden aangelegd.
2. De Louizawijk (D), eerder een residentiële wijk, ontwikkelt zich rond het Louizaplein en de Charleroisesteenweg. Er worden talrijke nieuwe straten aangelegd. Sommige doorkruisen de rechtgetrokken, oude landelijke wegen

3. De Stationswijk (F) ontstaat dankzij de bouw van het Zuidstation (1864). Naar het rooilijnenplan van Victor Besme (1863), bekrachtigd bij Koninklijk Besluit van 21.09.1865, wordt de wijk georganiseerd volgens het dambordpatroon, waarbij de langste straten evenwijdig aan de sporenwegen liggen. De wijk ontplooit zich tussen 1860 en 1870 en staat verschillende functies voor. Men vindt er handelshuizen, fabrieken, ateliers en woningen.

In het zuiden van de gemeente is de bebouwing nog schaars. Op het plan van Sint-Gillis van ca 1880 worden reeds enkele projecten voor de aanleg van nieuwe wijken aangeduid. De Zuidwijk (A), de Parkwijk (B) en de zogenaamde wijk van de 'Ecoles Moyennes' (C) moeten grotendeels nog worden aangelegd.

Plan van Sint-Gillis - 1902

Rond 1902 zijn onbebouwde percelen in de Louizawijk (F), de Centrumwijk (D) en de Stationswijk (E) dan wel schaars geworden, maar nieuwe ontginningen langs de nieuwste verkeersaders van Sint-Gillis dienen zich aan. Rond de eeuwwisseling ontstaan daar nieuwe wijken waar individuele burgerwoningen hoofdzakelijk in eclectische stijl de hoofdtoon voeren.

Plan van Sint-Gillis, 1902 (GASG/OW niet geklasseerd fonds).

Het hogere deel van de gemeente ontwikkelt zich rond drie kernen :

1. De Zuidwijk (A) wordt aangelegd naar het rooilijnenplan van Victor Besme, bekrachtigd bij Koninklijk Besluit van 27.04.1892.

Vanaf de Bareel waaieren de straten uit tussen de driehoek gevormd door de Alsebergse- en Waterloo-sesteenweg en de gevangenis van Sint-Gillis (1878-1884).

De Bareel van Sint-Gillis (CHDStG, I. 55)

In 1896 besluit de gemeente om een nieuw stadhuis te bouwen, centraal op de hoofdas van deze wijk. Om een waardige omgeving te creëren voor dit belangrijke openbare gebouw, organiseert de gemeente een ‘wedstrijd voor de mooiste gebouwen’ te bouwen in de Adolphe Demeurlaan, de Paul Dejaerlaan en op het Maurice Van Meenenplein. Het stadhuis wordt ingehuldigd in 1904.

2. De wijk van de ‘Écoles Moyennes’ (C), zo genoemd naar de vele scholen die het voormalige Parmaplein, nu Moricharplein omringen, ontwikkelt zich op kort voordien drooggelegde moerasgronden. De wijk komt tot stand binnen de vierhoek gevormd door de Charleroise - en Waterloo-sesteenweg, de Munthofstraat en de Overwinningsstraat. De bouwblokken hebben een regelmatige vorm en worden vanaf de eeuwwisseling dichtgebouwd.
3. De Parkwijk (B) volgt het ontwerp van Victor BESME uit 1875. Het deel van deze wijk dat op Sint-Gillis gelegen, grenst voornamelijk aan de Zuidwijk, namelijk de Park- en de Villalaan. De wijk is samen met het park van Vorst ontstaan, ontworpen als wandelgebied voor de volksklasse op initiatief van koning Leopold II. Het grootste deel van de wijk bevindt zich op Vorst en bestaat uit een netwerk van straten met langwerpige en rechthoekige bouwblokken, die evenwijdig liggen met de Koningslaan. Enkel het laagste gedeelte van deze laan bevindt zich op Sint-Gillis. Het wegstelsel van de wijk wordt uiteindelijk pas rond 1900 voltooid.

De voltooiing van de gemeente in de jaren 1900

De dorpskern gelegen in het hart van de gemeente, wordt rond 1900 omgeven door een uitgebreide en strak afgelijnde bebouwing op regelmatig gevormde percelen. De landelijke en bescheiden architectuur van het oorspronkelijke dorp met zijn steegjes en smalle kronkelende straten verdwijnt grotendeels rond de jaren 1900 in het kader van een sanering- en verfraaiingcampagne.

Brede wegen zoals het Sint-Gillisvoorplein en de Jean Volderslaan vervangen de volkse straatjes rond de kerk. Tegen 1910 is Sint-Gillis een moderne gemeente, die bijna alle sporen van haar landelijk verleden heeft uitgewist.

Sint-Gillisvoorplein, ca 1920 (CHDStG, I. 313).

Huizen met meerdere wooneenheden worden voornamelijk tussen 1900 en 1914 gebouwd. Deze nieuwe typologie in de bebouwing ontwikkelt zich ten gevolge van de schaars en dus duur geworden bouwpercelen. De gebouwen behouden grotendeels het grondplan en de opstand van de individuele woning, maar zijn hoger door hun vierde of vijfde bouwlaag. Ze zijn bestemd voor een gemengd publiek. Het betreft meestal huurhuizen, soms met een handelsruimte op de begane grond, die in nieuwe straten, zoals deze in de oude dorpskern of in de hoger gelegen delen van de gemeente, worden gebouwd.

Sommige gebouwen binnen deze typologie zijn speciaal voor de brede arbeidersklasse van Sint-Gillis bestemd⁴. We vinden ze onder meer in de straten rond de Vorstsesteenweg⁵. Soms nemen ze een volledig bouwblok in⁶.

⁴ In 1896 telt Sint-Gillis 9.000 arbeiders, werkzaam in de plaatselijke industrie, op een bevolking van 52.000 inwoners in 1900.

⁵ In het centrum is er een concentratie rond de Fortstraat (1899, Jean DE BLOIS et Émile GRÉGOIRE) ; in de buurt van het park vinden we dit type gebouwen in de Bosniëstraat op nr 74-76 (1908, Émile GRÉGOIRE) en nr 87 (1913), Montenegrostraat op nr 26 tot 34 en de Crickxstraat op nr 39 tot 44 (1910, Émile GRÉGOIRE).

⁶ Het ensemble van vier gebouwen in de Bosniëstraat nr 145, 174, 149 en 151 (1914, Pierre DE GIETER), Fortstraat 84 tot 88 en 87 tot 95 (1899, Jean DE BLOIS en Émile GRÉGOIRE); Bosniëstraat, nr 74-76 (1908, Émile GRÉGOIRE) en nr 87 (1913), Montenegrostraat au nr 26 à 34 en Crickxstraat nr 39 à 44 (1910, Émile GRÉGOIRE).

De evolutie van de randgemeente van 1914 tot nu

Bij de aanvang van WO I is Sint-Gillis zo goed als volgebouwd. De meeste werken na 1918 tot op heden hebben daardoor betrekking op verbouwingen binnen het bouwblok door uitbreiding in de hoogte of door aanbouw. Typisch is de aanbouw van veranda, keuken of bergruimte op de benedenverdieping en van badkamer of wc op de bovenverdiepingen. Nieuwbouw van na WO I is schaars en verschijnt enkel daar waar de oorspronkelijke bebouwing door omstandigheden is verdwenen. Het gering aantal beschikbare en dus dure bouwgronden stimuleert de opkomst van het appartementsgebouw.

Tijdens het Interbellum verrijzen op de resterende bouwgronden, vaak hoekpercelen, gebouwen met verschillende bouwhoogtes. Binnen dezelfde periode worden tevens sociale woningen gebouwd. Een schoolvoorbeeld bevindt zich in de Bosniëstraat en is in 1922 ontworpen door architect Joseph Diongre. In het hoger gelegen deel van de gemeente worden enkele luxueuze appartementsgebouwen opgetrokken voor de gegoede klasse⁷, aangetrokken door het comfort van het appartement.

Baron Bouviersquare (Verzameling postkaarten Dexia Bank).

Na WO II komen enkele kleine coherente stedenbouwkundige ensembles tot stand. Het betreft drie rechthoekige squares omgeven door hoogbouw met identieke appartementen en ontworpen door de architecten Roger DEJENEFTE et Joseph THOMAS (squares Van Caulaert in 1953, Charles Jordens in 1959, Baron A. Bouvier en 1955-1958).

Ondanks deze ensembles en de verscheidene appartementsgebouwen her en der ingeplant, het oorspronkelijke straatbeeld doorbreken, is Sint-Gillis gespaard gebleven van de massale na-oorlogse kaalslag die Brussel zo ingrijpend veranderd heeft.

⁷ Het gebouw in de Overwinningstraat nr 192-194 (1935, Charles DE WYS), heeft een U-vormig grondplan zoals aanbevolen wordt in de stedenbouwkundige theorieën van dat moment. Deze typologie zal ook na WO II gangbaar blijven.

Vanaf de jaren 1970 geeft de stedenbouw, met wisselend succes, opnieuw blijk van een wil tot integratie en respect voor het bestaand stedelijk weefsel. In de jaren 1980 vertaalt zich dat een paar keer in het *façadisme*⁸. Daarnaast worden industriële panden nieuw leven ingeblazen door hun herbestemming als woningen⁹ of culturele centra¹⁰.

Vandaag zorgt de inplanting van de terminal voor de HST (1994-2005) binnen de Stationswijk, voor een enorme speculatie in onroerend goed. Volledig 19de eeuwse bouwblokken maken plaats voor monumentale nieuwbouwcomplexen. Daarnaast heeft de overheid in andere wijken diverse initiatieven ontwikkeld zoals de wijkcontracten¹¹, die de heraanleg van de openbare ruimtes stimuleren, samen met de renovatie van de gevels.

⁸ De term *façadisme* verwijst naar ingrijpende verbouwingswerken waarbij enkel de gevel wordt bewaard. Achter deze schermgevel verschijnt aldus een volledige nieuwbouw. Het woonblok Hannon, (Brugmannlaan nr 51, 53, 55 en Verbindingslaan nr 3) bestaat bijvoorbeeld uit twee appartementsgebouwen uit 1980, achter de gevels van enkele individuele woningen uit het begin van de 20ste eeuw.

⁹ De Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (GOMB) verbouwt de voormalige Schindlergebouwen in de Bronstraat. Privé-ondernemingen of promotoren ontwikkelen vergelijkbare projecten: Overwinningstraat nr 124 (atelier achteraan omgevormd tot loft) en Amazonestraat nr 35 tot 51.

¹⁰ De pianofabriek Gunther waarin nu het cultureel centrum 'De Pianofabriek' is ondergebracht en het huis Hoguet, een voormalige textielhandel, nu omgevormd tot 'la Maison du Livre' en de gemeentelijke bibliotheek.

¹¹ De contracten 'Théodore Verhaegen' (2001-2005) en 'Metaal' (2003-2007).

Bibliografie

- BERNAERTS, A., *Histoire de la paroisse de Saint-Gilles-lez-Bruxelles*, Brussel, 1954.
- BERNIER, F., *Monographie de Saint-Gilles*, Brussel, 1904.
- DANCKAERT, L., *Brussel, vijf eeuwen cartografie*, Lannoo-Mappamundi, Tielt-Knokke, 1989.
- *Vie économique à Saint-Gilles...des origines à demain*, Syndicat d'initiative de Saint-Gilles, 1993.
- DEMETER, S., GUILLAUME, A., MEGANCK, M., *et al.*, *Atlas van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel. 13. Sint-Gillis*, Brussel, 2004.
- DESPY, A., DESPY, G., *Communes de Belgique. Dictionnaire d'histoire et de géographie administrative. 2 : Wallonie Bruxelles*, Brussel, 1988, pp. 1703-1705.
- DONS, R., 'Commentaire de la carte toponymique de Saint-Gilles-Bruxelles (1262-circa 1860)', *Le Folklore brabançon*, 252, 1986, pp. 315-364.
- DONS, R., 'Obbrussel-Saint-Gilles et son réseau de communications. Des origines à 1900 environ', *Cahiers bruxellois*, XXVIII, 1987, pp. 5-40.
- DONS, R., 'Les voies de communication à Obbrussel-Saint-Gilles jusqu'au début de 1840', *Le Folklore brabançon*, 269, 1991, pp. 61-98.
- DONS, R., 'Les voies de communication à Obbrussel-Saint-Gilles jusqu'au début de 1840 (2e partie)', *Le Folklore brabançon*, 272, 1991, pp. 328-356.
- *Ensembles architecturaux en région bruxelloise*, éd. Racine, Bruxelles, 1997.
- D'OSTA, J., *Dictionnaire historique des faubourgs de Bruxelles*, Brussel, 1989, pp. 186-207.
- KEMPENEERS, J., *Histoire d'Obbrussel-Saint-Gilles*, Brussel, 1962.
- MOMMENS, G., *Les Transformations et Embellissements de Saint-Gilles-lez-Bruxelles, 1885-1905*, Bruxelles, 1905.
- RANIERI, L., *Léopold II urbaniste*, Hayez, Bruxelles, 1973.
- *Saint-Gilles Ensembles urbanistiques et architecturaux remarquables*, E.R.U. asbl, Brussel, 1988.
- SMOLAR-MEYNART, A., STENGERS, J., *Het Gewest Brussel: van de oude dorpen tot de stad van nu*, Gemeentekrediet van België, Brussel, 1989, pp. 20-35 (Historische uitgaven, 16).

- VANDEWATTYNE, C., (o.l.v.), *Sint-Gillis : van de Hallepoort tot de gevangenis*, Dienst Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 1997 (Brussel, stad van kunst en geschiedenis ; 21).
- VERNIERS, L., *Histoire de Forest-lez-Bruxelles*, Brussel, 1949.
- WAUTERS, A., *Histoire des environs de Bruxelles ou description historique des localités qui formaient autrefois l'annexion de cette ville* [1855], t. 10a, Brussel, 1973, pp. 8-53.